

Cosmopolitanism periferic: un studiu asupra conștiinței periferice în proza basarabeană contemporană

Hanna HAN

Lucian Blaga University of Sibiu

Corresponding author emails: ioanahanna.han@ulbsibiu.ro

Peripheral Cosmopolitanism: A Study of The Peripheral Councience in Contemporary Bessarabian Prose

Abstract: The concept of cosmopolitanism is a political, moral and cultural concept that emerged with the age of globalization but became more visible with the tragedy of September 11, 2001. In a capitalist world where transnational connections are increasingly important, it becomes pivotal not only to be aware of the other and of planetary diversity, but also to try to understand and even empathize with the rest of the cultures. This desire to be recognized is usually directed from the peripheries and semi-peripheries towards the centers. This article aims to analyze how this concept can be applied to the Romanian-language Bessarabian literature, a literature that has always, in the 20th and 21st centuries, been part of the cosmopolitanism of another literature (the Soviet and the Romanian one, respectively). The terminology proposed by Pnina Werbner, namely the term vernacular cosmopolitanism, will be used in order to distance this field from the Western gaze that looks with empathy at underdeveloped cultures and to help emphasize the inter-peripheral dialogues. First, the post-1991 critical discourse in both Bessarabia and Romania will be analyzed, how some Moldavian critics seek integration into Romanian literature without differentiation, and the response of Romanian critics and scholars. In the second part, the discussion is focus on contemporary Bessarabian literature, with a case study on Tatiana Țibuleac and Vasile Ernu, in order to follow how they manage to build a "localized" cosmopolitanism, and are able to translate the local for the global due to the initial desire to be received by a country in a semi-peripheral position, namely Romania.

Keywords: Bessarabian literature, peripheral cosmopolitanism, transnationality, vernacular cosmopolitanism, unequal development

Citation suggestion: Han, Hanna. "Cosmopolitanism periferic: un studiu asupra conștiinței periferice în proza basarabeană contemporană." *Transilvania*, no. 6-7 (2024): 101-109. <https://doi.org/10.51391/trva.2024.06-07.11>.

Într-o epocă a globalizării și a accelerării dezvoltării tehnologiei oamenii din toată lumea tind să fie mult mai interconectați decât înainte. Ideea de „cetățean al lumii”, de om cosmopolit, a apărut încă din secolul al XIX-lea. Totuși, cât de multe mai au în comun omul cosmopolit al lui Kant cu cel contemporan? Mai putem vorbi de o conștiință cosmopolită globală? Începând cu tragedia din 11 septembrie 2001, mulți cercetători au încercat să redefinească termenul de cosmopolitanism în această perioadă de capitalism accelerat, dar terenul este nesigur, neexistând încă o singură definiție fixă și universal acceptată. Altă întrebare este în ce măsură este cosmopolitanismul un *gaze vestic* de toleranță și acceptare pentru *celălalt*, care vrea să definească cum sunt priviți în centre imigranții sau țările periferice și semiperiferice, și dacă astăzi nu cumva avem mai multe tipuri de cosmopolitanism? Literatura este un instrument cheie în aceste relații pentru că modul în care se raportează o literatură la alte sisteme literare poate arăta cât de cosmopolită este aceasta și unde dorește să fie recunoscută și să stârneasce empatie. Acest

articol își propune să analizeze cosmopolitismul literaturii Basarabene, dacă acesta există, și relațiile cu literatura română în formarea unui cosmopolitism periferic est-european.

Cel care poate fi numit „adevăratul inaugurator” al cosmopolitismului modern este Immanuel Kant, care insistă asupra unei apartenențe la umanitate ca un întreg și importanța „cunoașterii omului ca cetățean al lumii”¹. Acesta era, în principal, preocupat de „omul ca ființă practică și actor al istoriei”, spune Pheng Cheah, „cineva care nu știe lumea doar ca privitor al unui spectacol, dar își știe și rolul în lume ca participant”². Pentru filosoful german *dreptul cosmopolit* era „dreptul unui străin de a nu fi tratat cu ostilitate când ajunge pe teritoriul altcuiva”³. Din cauza faptului că teoriile sale au apărut înaintea răspândirii naționalismului popular în Europa, cosmopolitismul lui Kant este „mai mult un republicanism și federalism filosofic gândit să reformeze statul dinastic absolutist decât o teorie care să se opună teoriei moderne de naționalitate”⁴. Aceste tensiuni dintre cosmopolitism și naționalism devin mai vizibile începând cu Marx, pentru care *cosmopolitismul proletar* nu mai este doar „un orizont normativ al istoriei mondiale [...] ci este o formă necesară și existentă de solidaritate bazată pe exploatarea rezultată din dezvoltarea globală și forțele de producție”⁵. Totuși, caracterul inegal al capitalismului nu permite formarea unei conștiințe proletare globale, având în vedere diferențele dintre clasele muncitoare din diferite părți ale lumii.

Totuși, cum poate arăta cosmopolitismul, oricum un termen abstract, în epocaa globalizării rapide de astăzi? Dacă lumea este interconectată tot mai mult, mai ales prin tot ce reprezintă tehnologia și mediul digital, înseamnă obligatoriu că lumea devine mai cosmopolită, adică incluzivă, empatică și egală? Pheng Cheah, urmărind mai multe studii contemporane, are următoarea poziție legată de posibilitatea unui singur cosmopolitism global:

„Ne este sugerat faptul că, oricare ar fi dezavantajele, transnaționalismul contemporan furnizează condițiile materiale necesare pentru un nou cosmopolitism radical al unui nivel inferior care ar putea regla excesele globalizării capitaliste. În comparație cu abordările filosofice mai vechi, câțiva din propunătorii noului cosmopolitism încearcă să îl disocieze de rațiunea universală, susținând faptul că acum cosmopolitismul este de fapt o varietate de perspective practice deja existente care sunt temporare și pot duce la alianțe strategice și rețele care traversează granițele teritoriale și politice”⁶.

Această nouă diversitate duce la teoretizarea unor multiple cosmopolitisme, dintre care important mi se pare cel discutat de Pnina Werbner, și anume *vernacular cosmopolitanism/cosmopolitanism local*. Cercetătoarea aduce la suprafață o problemă de fond a cosmopolitismului, și anume că „toleranța” și deschiderea față de celălalt, față de străin este fundamental un concept vestic, secular-liberal și elitist, iar această atitudine superior primitoare stabilește, de fapt, tot o relație de dominație⁷. Cosmopolitismul local se referă la o alternativă non-Vestică a formelor periferice de cosmopolitism, o posibilitate, pe care o voi discuta ulterior, este cea a „cosmopolitismului de a nu fi de fapt deloc despre a călători, ci despre anumite atitudini etnice care pot fi definite drept <<cosmopolite>>. Într-adevăr, în lumea noastră conectată global, ideile și valorile cosmopolite pot călători ca mai apoi să fie încorporate în mediile locale”⁸.

În contextul Europei de Est, mai exact în țările fost comuniste, discuția despre existența cosmopolitismului este una dificilă. Deși la începutul Uniunii Sovietice se dorea unirea globală a Republicilor Sovietice Socialiste, această ambiție a luat sfârșit odată cu venirea lui Stalin, care a eradicat ideea de unitate a diversităților, înlocuind-o cu o politică singulară a „socialismului într-o singură țară”⁹.

1. Immanuel Kant, „Anthropologie in pragmatischer Hinsicht”, in *Werkausgabe* XII, ed. W. Weischedel (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968), 411.

2. Pheng Cheah, „Cosmopolitanism”, *Theory, Culture & Society* no. 2-3 (2006): 487.

3. Immanuel Kant, „Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf”, in *Werkausgabe* XI, ed. W. Weischedel (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968), 213.

4. Cheah, „Cosmopolitanism”, 489.

5. Ibid., 490.

6. Ibid., 491.

7. Pnina Werbner, „De-orientalising Vernacular Cosmopolitanism: Toward a Local Cosmopolitan Ethics”, *Beyond Cosmopolitanism. Towards Planetary Transformations* (Londra: Palgrave Macmillan, 2018), 275.

8. Ibid., 278.

9. G. Achar, *Marxism, Orientalism, Cosmopolitanism* (Londra: Saqi Books, 2013), ebook.

Larry Ray și William Outhwaite discută atent modul în care aceste două concepte – comunism și cosmopolitanism – sunt aproape imposibil de asociat, cel puțin la nivel doctrinar:

„[A]ccording to Maria Todorova (1994: 107) in Russia the ‘hegemony of classical Marxist doctrine was a brief caesura in a national continuum of the eighteenth through to twentieth centuries’ and soon gave way to ‘communist nationalism’. Communism and nationalism were two rival modernization strategies that belonged (according to one’s metaphor) to first, heroic, ‘heavy’ modernity. By contrast cosmopolitanism, at least in the sense of ‘feeling sort-of-at-home in lots of places or languages but not quite at home anywhere’ (Outhwaite 2015: 121) is located more within second, fluid or post- modernity involving a decentring of the subject’s point of view in a world of multiple cultures and identities. In this sense the Soviet Union and the rest of the state socialist world does not on the face of it look like a promising place to find cosmopolitanism”¹⁰.

Cazul Basarabiei este unul interesant, prin dubla identitate creată în timpul comunismului, dar și după. Aceasta a oscilat, începând cu secolul al XX-lea, între două centre de putere, anume România și Rusia, făcând parte din Imperiul Țarist (1812-1918), apoi din Regatul Român (1918-1940 și 1941-1944), a devenit Republica Sovietică Socialistă Moldova (1940-1941 și 1944-1991), ca în final să devină autonomă sub numele de Republica Moldova (1991 până în prezent). După cum bine observă istoricul Andrei Cusco, Basarabia a reprezentat „un exemplu revelator de regiune de frontieră, fiind un teritoriu situat într-o poziție intermediară față de mai multe centre de putere politică sau hegemonie culturală care concurează pentru controlul, cel puțin simbolic, asupra sa”¹¹. Un studiu asupra acestei literaturi, dar și a discursului literar, este util pentru a înțelege modul în care, la nivel cultural, Republica Moldova și-a conștientizat poziția periferică pe hartă și, de asemenea, care este procesul prin care aceasta accede la atingerea unui cosmopolitanism periferic est-european.

Odată cu intrarea Basarabiei în Uniunea Sovietică, apare și scindarea între granița convențională și teritorialitatea „reală”¹² a literaturii Republicii Sovietice Socialiste Moldova. Olesia Ciobanu, într-o lucrare în care discută climatul general politic și cultural din Basarabia Sovietizată, vorbește despre o campanie de „uniformizare a procesului literar”¹³ prin tiparele creatoare ale realismului socialist, una cu „un pronunțat caracter românofob, ostilă față de valorile trecutului”¹⁴. Istoricul literar basarabean Nicolae Dabija prezintă, de asemenea, modurile prin care „noua stăpânire” a încercat să depărteze cele două țări învecinate, cu trecut, limbă și folclor comune, și anume prin „atacul asupra limbii române, înlocuirea alfabetului latin cu cel rusesc (în 1968), sechestrarea și incendierea tuturor cărților românești, interzicerea literaturii clasice”¹⁵. Acesta pune accent pe problematica lingvistică ca punct de plecare în „mutilarea istoriei” și separarea Basarabiei de România:

„Dacă în 1922 în URSS fuseseră atestate 200 de limbi, la recensământul din 1989 din ele mai rămăseseră 82. [...] Armata de istorici cu sarcina de a scrie istoria moldovenilor [...] vorbeau în manuale doar de contribuția slavilor la alcătuirea noastră ca popor. Teoria lui Mohov, devenită politică de stat, era următoarea: moldovenii sunt slavi romanizați și este firesc ca puterea sovietică să facă totul ca ei să revină la ceea ce au fost strămoșii lor, adică slavi”¹⁶.

Astfel, la nivel cultural, se poate observa caracterul într-adevăr anti-cosmopolit al URSS-ului prin

10. Larry Ray și William Outhwaite, „Communist Cosmopolitanism”, *European Cosmopolitanism. Colonial Histories and Postcolonial Societies* (Londra: Routledge, 2017), 50.

11. Andrei Cusco, *A Contested Borderland: Competing Russian and Romanian Visions of Bessarabia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century* (Budapesta: Central European University Press, 2017), 3.

12. Mircea A. Diaconu discută o metodologie mai flexibilă pentru analiza literaturilor, prin „considerarea parametrilor concreți ai formării și exprimării geo-istorice a practicilor literare, proces care implică atât elemente specifice textuale și contextuale, cât și legături și negocieri cu *centre multiple*” (evidențierea autorului). Mircea A. Diaconu, „Reading Microliterature: Language, Ethnicity, Polyterritoriality”, în *Romanian Literature as World Literature*, ed. Mircea Martin, Christian Moraru și Andrei Terian (New York: Bloomsbury Academic, 2018), 136.

13. Olesia Ciobanu, „Climatul General politic și cultural din Basarabia sovietizată (scriitorii basarabeni în lupta contra ideologiei comuniste)”, prezentare la Colocviul „Filologia modernă: realizări și perspective în context european”, 88.

14. Ibid.

15. Nicolae Dabija, „O altfel de istorie a literaturii române din Basarabia”, *Cucuteni - 5000 Redivivus: Științe exacte și mai puțin exacte*, nr. 15 (2020): 77.

16. Dabija, „O altfel de istorie”, 78.

procesul de sovietizare, prin care diversitatea culturală se vrea a fi ștearsă. Prin reformele lingvistice dar și culturale (implementarea realismului socialist), literatura basarabeană a făcut parte, până în 1991, din sistemul imens și izolat al literaturii sovietice. Totuși, după cum bine observă Ray și Outhwaite în articolul lor, diversitatea sistemelor, Uniunea Sovietică incluzând 15 Republici Socialiste Sovietice și în jur de 100 de naționalități, a însemnat că în mod inevitabil au existat altercații între culturi și moduri diferite de viață atât la nivel oficial, cât și la nivel informal, deoarece identitățile nu au putut fi eradicate total prin procesul de sovietizare¹⁷. Putem vorbi, deci, de un tip de cosmopolitism periferic pe care Hiebert îl numește *Cosmopolitanism de zi cu zi* (everyday cosmopolitanism), în care „bărbați și femei de diferite origini creează o societate în care diversitatea este acceptată și considerată obișnuită”¹⁸. De asemenea, și mobilitatea conferită în interiorul Uniunii a creat un fel de cosmopolitism, inclusiv pentru intelectualii din lumea sovietică care mergeau să studieze în URSS. Basarabia a făcut parte, în secolul XX, din acest cosmopolitism de zi cu zi sovietic, dar niciodată nu a fost considerată cosmopolită pe cont propriu.

Așadar, având în vedere toate aceste probleme legate de regiunea Republicii Moldova, am ales să analizez literatura basarabeană prin metodologia lui Mircea A. Diaconu, privind-o ca pe o *microliteratură*, găsită în literaturile etnice sau minore în care cele trei atribute caracteristice găsite simultan sunt extrateritorialismul, intrateritorialismul și bi- sau plurilingvismul, „devenind- sau mai bine zis, mereu fiind- în același timp *extra-* și *intrateritoriale*, evoluând în modul în care o fac în relație atât cu «capitala» etnică, care este situată în altă parte, de obicei într-o țară adiacentă, cât și cu grupul majoritar în care literatura minoră coexistă”¹⁹. Astfel, putem spune că Basarabia oscilează de mai bine de un secol între două centre culturale: România și Rusia. Dorința, și ulterior încercarea fără prea multe rezultate, de integrare într-un centru îl face pe istoricul basarabean Mihai Cimpoi să numească Basarabia „o țară în exil”²⁰, fenomen pe care Mircea A. Diaconu îl numește inevitabil²¹. Cosmopolitismul ca instrument de chestionare a identității culturale „este preocupat mai puțin cu problema guvernării globale bazate pe legi universale și organizații transnaționale, și mai mult cu identitățile comunităților de-teritorializate”²², spune Meyda Yeğenoğlu. Aș adăuga faptul că și aceste comunități binare, plasate extrateritorial, dar și intrateritorial, reprezintă o zonă de interes pentru cosmopolitismul cultural periferic, după cum putem înțelege inclusiv de la autoare, care continuă: „cosmopolitismul este întâlnit/identificat în multiplele alianțe și identități pe care diaspora, imigranții și comunitățile transnaționale le reprezintă”. Prin faptul că Diaconu consideră literatura Basarabeană o microliteratură care se raportează constant la literatura Română ca la un centru arată faptul că, deși după 1991 aceasta a devenit autonomă, tinde spre integrarea într-un alt cosmopolitism, și anume cel al literaturii române.

Această dorință de integrare este ușor depistabilă la nivelul discursului critic din Republica Moldova de astăzi. Nicolae Dabija, vorbind despre cartea Anastasiei Dumitru *Vocația mărturisirii. Încolțirea Basarabiei* (vol. 2) – care este o istorie a literaturii Basarabene apărută în 2020 –, consideră faptul că un „spirit românesc și european al valorii” este necesar în republică, că această literatură este parte integrantă a celei românești, iar diviziunea celor două de anumiți oameni de cultură este greșită:

„Nevoia de sincronizare a literaturii din Basarabia cu marile valori românești, din ale căror contexte a lipsit o vreme, fără vrerea ei, devine o prioritate. Spre deosebire de unii exegeți de la Chișinău care încearcă să facă o absolutizare a fragmentului sau de alții de la București care cred că literatura română se oprește la Prut, Anastasia Dumitru are o viziune de ansamblu, făcând abstracție de frontierele politice, *trase odinioară prin mijlocul uneia și aceleiași literaturi*, ale căror umbre, din păcate, se mai cunosc”²³.

17. Outhwaite, „Communism”, 47.

18. D. Hiebert, „Cosmopolitanism at the Local Level: The Development of Transnational Neighbourhoods”, în *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice*, ed. S. Vertovec și R. Cohen (Oxford: Oxford University Press), 212.

19. Mircea A. Diaconu, „Reading Microliterature: Language, Ethnicity, Polyterritoriality”, în *Romanian Literature as World Literature*, ed. Mircea Martin, Christian Moraru și Andrei Terian (New York: Bloomsbury Academic, 2018), 136-137.

20. Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* (București: Editura Fundației Culturale Române, 2002), 327.

21. Diaconu, „Reading Microliterature”, 140.

22. Meyda Yeğenoğlu, „Cosmopolitanism and Nationalism in a globalized world”, *Ethnic and Racial Studies* 28, nr. 1 (2005): 109.

23. Dabija, „O altfel de istorie”, 79. (evidențiere proprie)

De asemenea, Ana Bantoș, una dintre cele mai vizibile figuri din critica literară din Basarabia de astăzi, îi numește pe scriitorii români „cei din Țară”, iar pe cei basarabeni „dintre Prut și Nistru”²⁴ și vorbește despre tendințele poetice post-comuniste ca reprezentând o strategie de (re)integrare în sistemul literar românesc: „Îmboldul de a «umbla» la faptele de cultură ale înaintașilor divulgă o dorință de re-așezare în normalitate, de legitimare în aria literelor românești.”²⁵ Criticul timișorean Adrian Dinu Rachieru, interesat de literatura basarabească, vorbește despre o „cale a reîntregirii” dintre cele două literaturi vecine prin găsirea unui „spațiu cultural comun”, reîntregire împiedicată de două curente opuse celei de unificare:

„Spațiul pruto-nistean nu conservă o etnicitate moldoveană nealterată, cum ar susține reprezentanții moldovenismului fundamentalist (V. Stati, Ion Druță). Există și o ideologie a moldovenismului filorus, acceptând pe fundalul moldovenismului primitiv o modelare rusofilă. În plus, fragilitatea statalității ca moștenire geoculturală (Basarabia având, lungă vreme, statut de gubernie) alimentează psihologia «omului marginal» (Robert E. Park) și ridică, imperativ, problema marginalității. Ceea ce înseamnă că, fiind, în limbaj sociologic, o arie culturală periferică, spațiul basarabean presupune confruntarea a două sisteme culturale, cu inevitabile întrepătrunderi, împrumuturi, schimburi culturale”²⁶.

Această tendință de identificare este în primul rând cauzată de faptul că Basarabia și România sunt două literaturi semiperiferice, dar cu un statut inegal de dezvoltare. Deși în această eră a globalizării accelerate este încurajată depășirea analizării literaturilor în interiorul statului-națiune²⁷, Mihnea Bâlici susține faptul că „în spatele fiecărui sistem literar este o formare socio-politică și istoric-materialistă”²⁸. După cum bine observă, aceste două sisteme literare nu sunt doar diferite, ci și inegale, confirmând teza lui Terian din *Critica de export*²⁹ prin mai multe argumente. Primul este cel al distanțării acestor literaturi odată cu intrarea Basarabiei în Uniunea Sovietică: „decadele de după 1945 doar au adâncit separarea dintre cele două sisteme literare - atât de mult încât putem spune că sunt acum două receptări naționale ale aceluiași poet național, care este figura istorică a lui Mihai Eminescu”³⁰. Al doilea argument este cel postcolonial, care demonstrează că separarea dintre cele două sisteme este „gradul de «colonizare» de către Uniunea Sovietică, unde Basarabia ar fi cu siguranță «mai» postcolonială decât România”³¹. Al treilea argument este legat de poziția celor două sisteme în sistemul-lume modern, pornind de la terminologia lui Wallerstein, Bâlici vorbind de două semiferii inegal dezvoltate și de faptul că „accesul sistemului literar basarabean la acest centru (i.e. Vestul) este făcut prin sistemul Românesc.”³²

Accesul la centru și dobândirea statutului cosmopolit al literaturii Basarabene este mai greu de materializat, dată fiind permanenta mijlocire a sistemului literar românesc. Așadar, putem atesta faptul că scriitorii basarabeni care reușesc să intre și să publice în sistemul literar românesc ajung să facă parte din cosmopolitismul acestuia. Pe lângă „îmbogățirea” multiculturală, întrebarea următoare apare: care este aportul acestora de noutate pe care îl aduc cosmopolitismului literar românesc? În cele ce urmează voi analiza câteva trăsături ale romanului contemporan basarabean și care este rolul acestora în interiorul unui cosmopolitism periferic ca cel al literaturii române.

24. Ana Bantoș, „Regăsirea de sine în literatura basarabească: flux și reflux (VI)”, *Limba Română* nr. 1 (2021): 204.

25. Ibid., 205.

26. Adrian Dinu Rachieru „Există o «literatură moldovenească»?”, *Limba Română*, nr. 49-50 (2006): 191.

27. WReC, *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature* (Liverpool University Press, 2015), 42.

28. Mihnea Bâlici, „World-Literature and the Bessarabian Literary System. Combined and Uneven Development in The Semiperiphery”, *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, no. 1 (2022): 87.

29. „E foarte posibil ca, în pofida optimiștilor care consideră literatura «basarabească» o parte integrantă a literaturii române, raporturile literare dintre România și Moldova să devină în viitorul nu foarte îndepărtat – dacă nu cumva au devenit deja – asemănătoare aceluia dintre Germania și Austria, i.e. două țări care vorbesc aceeași limbă, dar constituie sisteme literare distincte”. Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2013), 297.

30. Mihnea Bâlici, „World-Literature and the Bessarabian Literary System”, 87.

31. Ibid., 90.

32. Ibid., 92.

1. Multilingvismul și multietnicismul

Multilingvismul literar³³ reprezintă o „alternanță de limbi în interiorul aceluiași discurs”³⁴. În literatura română a apărut încă din secolul al XIX-lea, fenomen analizat de David Morariu drept *code-switching*, care reprezintă inserarea unor secvențe în limba franceză (limba hegemonică în epocă). În prezent această tehnică narativă este utilizată, în literatura română, în special prin raportare la limba engleză, care a devenit noua limbă hegemonică. Astfel, multilingvismul romanului românesc este preponderent bazat pe limbi de circulație internațională care sunt venite dinspre centru. Scriitorii basarabeni, cum ar fi Tatiana Țibuleac, Vasile Ernu sau Dinu Guțu aduc o nouă „culoare cosmopolită” în interiorul literaturii române prin integrarea unei noi limbi într-un discurs multilingvist, și anume limba rusă.

În *Grădina de sticlă* de Tatiana Țibuleac acest *code-switching* este folosit în contextul unei bariere lingvistice: acțiunea este prezentată din perspectiva unei fetițe care nu știe decât foarte puțin limba rusă și este obligată să o învețe, iar grafia latină se împletește cu cea chirilică (traducerea fiind oferită doar în notele de subsol)³⁵. La Vasile Ernu *Sălbaticii copii dingo* modul de operare cu limba rusă este diferit: protagonistul știe limba rusă și are un anturaj de adolescenți intelectuali. Fiind o „docuficțiune cu accente autoficționare-naratorul lui e martor, nu protagonist”, după cum spune Adrian Schiop în ancheta „Sociologia romanului românesc” din revista *Vatra*³⁶, acesta urmărește să arate cititorului din România cum arăta Chișinăul anilor '80 prin prisma unui adolescent. Nu mai avem alfabet chirilic, totul este în grafie latină, iar dialogurile care au loc în limba rusă ne sunt expuse în traducere, iar cuvintele de proveniență rusească sunt explicate.

Adâncă influență pe care limba rusă o are pentru literatura basarabească demonstrează faptul că aceasta a reprezentat, și încă reprezintă, o limbă hegemonică pentru acești autori. Multilingvismul apare în interiorul societăților multietnice, specifice mediilor descrise în romanele scriitorilor din Republica Moldova. Etniile prezentate în special în romanele lui Vasile Ernu reprezintă o noutate în cadrul sistemului literar românesc³⁷: „În piețele orașelor din URSS rodiile erau vândute de armeni sau de alții de prin Asia Centrală. Caucazul însă domina piețele. Când călătoream cu tata, el mă învăța să-i deosebesc: cine-i tătar, cine-i tadjik, udmurt, uzbek, cazah, gruzin, armean, azer... [...] Pe cei din zona europeană i-am învățat foarte repede. Pe cei din zona asiatică ceva mai greu”³⁸. Inclusiv în zonele periferice din marginea Chișinăului exista o conviețuire între acei oameni alungați de societate, deși aveau propriile reguli: „[Sonia] stătea în partea de sus a cartierului, unde se aflau multe cămine și blocuri muncitorești [...] La intrare era improvizată o mică bucătărie. Bucătăria propriu-zisă era comună pentru mai multe familii și se afla în capătul holului. Seara se refugiau cu toții acolo. Unii găteau, alții beau, alții fumau.”³⁹

Și la Tatiana Țibuleac Lastocika, protagonistita, locuiește într-un bloc de la marginea capitalei în care locatarii, deși excluși de societate, au „mica lume” proprie în care coexistă în pace până în perioada perestroikăi, când acest echilibru este stricat⁴⁰: „În acele veri lungi și calde în care orășenii plecau în concedii adevărate, doar curtea noastră rămânea mereu plină. Insula noastră- am numit-o noi și ne-am întrebat în urma cărui naufragiu ajunseserăm acolo claie peste grămadă? Moldoveni, ucraineni, evrei, ruși”⁴¹.

2. Naratorul transcultural

Acesta este un termen propus de Ángel Rama care se referă la un narator cosmopolit care face parte din mai multe culturi sau a cunoscut îndeaproape diferite moduri de viață din diferite zone și medii

33. Am discutat mai detaliat acest aspect al literaturii basarabene în alt articol: „Multilingvismul și periferia: o analiză a romanului basarabean post-sovietic”, *Transilvania*, no. 5-6 (2023): 74-80.

34. David Morariu, „Despre code-switching în literaturile scrise în limbi periferice. Multilingvism și strategii discursive în romanul românesc din secolul al XIX-lea”, *Transilvania*, no. 11-12 (2022), 22.

35. Am discutat mai pe larg problematica multilingvismului în literatura basarabească aici: Hanna Han, „Multilingvismul și periferia: o analiză a romanului basarabean post-sovietic.” *Transilvania*, no. 5-6 (2023): 74-80.

36. Adrian Schiop, „Sociologia romanului românesc (I). Anchetă scriitori”, *Vatra*, nr. 5-6 (2021): 40.

37. Există, totuși, astfel de societăți și în romanele scriitorilor români, un exemplu fiind romanul lui Tudor Ganea, *Cântecul păsării de plajă* (Iași: Polirom, 2022).

38. Vasile Ernu, *Sălbaticii copii dingo* (Iași: Polirom, 2021), 20.

39. Ibid., p. 145.

40. Odată cu venirea perestroikăi naratoarea *Grădini de sticlă* ne arată cum moldovenii din curte încep să se poziționeze împotriva rușilor care au venit „în țara lor”.

41. Tatiana Țibuleac, *Grădina de sticlă* (Chișinău: Cartier, 2018), 51

sociale. Naratorii din romanul contemporan basarabean de limbă română despre perioada sovietică sunt inerent transculturali, dată fiind dualitatea identității lor din timpul Uniunii Sovietice, și anume plasarea între cultura română și cea rusă. Totuși, naratorii romanelor apreciate pe piața de carte românească se dovedesc a fi mai mult decât atât. La Vasile Ernu întâlnim un narator născut în Bugeac, zonă istorică care acum aparține Ucrainei, merge la studii în Chișinău și călătorește mult în interiorul URSS-ului:

„Pe urmă am descoperit zona Odessa. [...] După aceea am văzut toată partea de sus ucraineană – Kobleve, Nikolaev, Herson. [...] Am descoperit mai târziu litoralul spre Bulgaria – am vizitat cam toate zonele, de la hotarul românesc pînă la cel turcesc. [...] Din Turcia am văzut doar partea nord-vestică: Istambulul și puțin mai departe. La Trabzon nu am ajuns. Și am văzut partea mai puțin cunoscută: Marea Neagră caucaziană. Am fost de la Anapa și Ghelendjik pînă la Soci și Adler. Partea rusească a Caucazului, cu alte cuvinte”⁴².

Acest citat ne confirmă faptul că, deși Uniunea Sovietică a avut un caracter anti-cosmopolit la nivel de întreg, a reușit să confere mobilitatea cetățenilor acesteia, astfel încât să dobândească o conștiință cosmopolită prin călătoriile ușoare și accesibile. Aceste imagini inedite pentru peisajul literar românesc (existând și excepții, cum ar fi Dan Alexe cu *Pantere parfumate*) contribuie la imaginea și conștiința cosmopolită a culturii române. La Tatiana Țibuleac apare un alt tip de narator transcultural: fetița are ca puncte de referință doar două culturi, anume cea „moldovenească” și cea rusă. Totuși, la final aflăm că părinții acesteia locuiesc în România, unde aceasta și pleacă și ajunge să lucreze într-un spital, având acolo încă un șoc cultural când a văzut că nici românii nu o consideră „una de-a lor” și observând diferențe culturale, dar mai ales lingvistice. Aceste scene fac apel exact la esența cosmopolitismului, și anume empatia și disponibilitatea de a te pune în locul *celuilalt*, arătând culturii „gazdă” că această conștiință cosmopolită nu este încă înțeleasă și adoptată în rândul majorității.

3. Forme narrative „exotice” – a traduce localul pentru global

Poate modul cel mai pregnant prin care scriitorii basarabeni din sistemul literar românesc aderă la o conștiință cosmopolită periferică este cel al formelor narrative. Premisa etică cea mai importantă a cosmopolitismului este capacitatea de a empatiza și de a te pune în locul *celuilalt*. În literatura basarabeană se întâlnește ceea ce Dragoș Varga și Ștefan Baghiu discută drept *mirrored otherness*:

„The concept of «mirrored otherness» describes the relationship established between very close communities sharing a common language and culture, but which nonetheless create specific otherness structures through «cultural triangulation»—through a third culture that inflicts their connections. In this case, our third party is represented by the Russian and Soviet administrations, which instilled a strong alterity from the perspective of Romanian culture when referring to Bessarabian literature”⁴³.

Scriitorii basarabeni doresc să traducă mediile sociale și culturale din care vin pentru publicul românesc. La Țibuleac primează factorul afectiv, aceasta dorind să transmită cititorilor sentimentele unei fetițe orfane aflate la ciocnirea dintre două limbi și două identități între care oscilează. Bariera lingvistică despre care am amintit mai sus, dar și faptul că cititorul știe mereu la fel de mult ca autoarea, construiesc o strategie narativă ca formă de insolitare prin multilingvism:

„Greta a adus la școală o carte într-o limbă străină. Alta decât engleza, pe care începusem să o învăț de patru ori pe săptămână. (...) Literale din cartea Gretei erau ca cele englezești, însă unele aveau codițe sau niște acoperișuri. Cuvintele, în schimb, erau mai lungi. Am citit o propoziție și m-am mirat că am înțeles totul. Ceea ce auzeam se asemena mult cu limba moldovenească. «Ce-i asta?», am întrebat-o curioasă pe Greta. Limba română, a răspuns ea, apoi, mai atentă, limba noastră. Nu știam ce să cred. Cum putea o limbă care era a noastră să fie scrisă cu altfel de litere? Și mai ales pentru ce?”⁴⁴

Astfel, autoarea nu traduce acest mediu doar pentru cititorii români, ci pentru o conștiință globală cosmopolită, acesta fiind, poate, și un motiv pentru care *Grădina de sticlă* s-a bucurat de traduceri în

42. Ibid., 45.

43. Dragoș Varga, Ștefan Baghiu, „Mirrored Otherness and Microhistory in Post-Soviet Literature: The Enstranged Milieus in Vasile Ernu’s Essays and Fiction”, *Transylvanian Review* no. 1 (2022): 223.

44. Țibuleac, *Grădina*, 134.

15 limbi, nu doar est-europene. Ernu este mult mai interesat de a acomoda spațiul basarabean pentru cultura țintă română prin trimerile la literatura română, explicarea tuturor evenimentelor politice din perioada despre care scrie, cât și toate lămuririle date în domeniul lingvisticii inclusiv prin raportare la limba română. Totuși, ceea ce îl face pe autor „exotic” în literatura română este elementul de șoc pe care formula sa narativă o aduce în spațiul românesc, după cum observă Mihai Iovănel în *Istoria* sa:

„Un alt moment notabil este apariția volumului memorialistic revizionist al lui Vasile Ernu, *Născut în URSS* (2006). Ernu înlocuiește anticomunismul de rigoare printr-o perspectivă comparată de postfațătorul cărții, Sorin Antohi, cu fenomenul *ostalgiei* literare de pe teritoriul fostei Germanii de Est. Strategia de revizitare ironică, fără mânie, a comunismului ar fi fost în fond banală dacă nu ar fi contrastat puternic cu tradiția post-1989 a genului. Vasile Ernu este un <<provocator>> care vorbește cu afecțiune despre suferințele de detalii socioculturale ale vieții din comunism”⁴⁵.

Studierea apartenenței sistemului literar basarabean la cel românesc aduce, așadar, un aport interesant cosmopolitismului literaturii române. Prin diversitate, transnaționalitate și multiculturalitate, deși încă priviți drept „exotici” și nu sunt integrați total, scriitorii basarabeni contribuie într-un mod unic în procesul de a crea o conștiință cosmopolită în cultura română.

Bibliography

- Achar, G. *Marxism, Orientalism, Cosmopolitanism*. London: Saqi Books, 2013. ebook.
- Bâlici, Mihnea. “World-Literature and the Bessarabian Literary System. Combined and Uneven Development in The Semiperiphery.” *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, no. 1 (2022): 84-104.
- Bantoș, Ana. “Regăsirea de sine în literatura basarabească: flux și reflux (VI)” [Self Discovery in Bessarabian Literature: Flow and Ebb (VI)]. *Limba Română*, no. 1 (2021): 202-208.
- Cimpoi, Mihai. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* [An Open History of Romanian Literature in Bessarabia]. Bucharest: Editura Fundației Culturale Române, 2002.
- Ciobanu, Olesia. “Climatul general politic și cultural din Basarabia sovietizată (scriitorii basarabeni în lupta contra ideologiei comuniste)” [The General Political and Cultural Climate in Soviet Bessarabia]. *Colocviul “Filologia modernă: realizări și perspective în context european”*, 5th edition (2011): 88-93.
- Cheah, Pheng. “Cosmopolitanism.” *Theory, Culture & Society*, no. 2-3 (2006): 486-496.
- Cusco, Andrei. *A Contested Borderland: Competing Russian and Romanian Visions of Bessarabia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century*. Budapest: Central European University Press, 2017.
- Dabija, Nicolae. “O altfel de istorie a literaturii române din Basarabia” [A Different History of the Romanian Literature in Bessarabia]. *Cucuteni – 5000 Redivivus: Științe exacte și mai puțin exacte*, no. 15 (2020): 77-80.
- Diaconu, Mircea A. “Reading Microliterature: Language, Ethnicity, Polyterritoriality.” In *Romanian Literature as World Literature*, edited by Mircea Martin, Christian Moraru and Andrei Terian, 135-156. New York: Bloomsbury Academic, 2018.
- Ernu, Vasile. *Sălbaticii copii dingo* [The Savage Dingo Kids]. Iași: Polirom, 2021.
- Hiebert, G. “Cosmopolitanism at the Local Level: The Development of Transnational Neighbourhoods.” In *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice*, edited by S. Vertovec and R. Cohen. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Iovănel, Mihai. *Istoria literaturii române contemporane 1990-2020* [The History of Contemporary Romanian Literature 1990-2020]. Iași: Polirom, 2021.
- Morariu, David. “Despre code-switching în literaturile scrise în limbi periferice. Multilingvism și strategii discursive în romanul românesc din secolul al XIX-lea” [About Code-switching in Literatures Written in Peripheral Languages. Multilingualism and Discursive Strategies in The Romanian 19th Century Novel]. *Transilvania*, no. 11-12 (2022): 21-34.
- Kant, Immanuel. “Anthropologie in pragmatischer Hinsicht” [Anthropology from a Pragmatic Point of View]. In *Werkausgabe XII*, edited by W. Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968.

45. Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane 1990-2020* (Iași: Polirom, 2021), 43.

- Kant, Immanuel. "Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf" [Perpetual Peace: A Philosophical Sketch]. In *Werkausgabe XI*, edited by W. Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968.
- Rachieru, Adrian Dinu. „Există o «literatură moldovenească»?” [Does a “Moldovan Literature” exist?]. *Limba Română*, no. 49-50 (2006): 190-196.
- Ray, Larry; Outhwaite, William. "Communist Cosmopolitanism." *European Cosmopolitanism. Colonial Histories and Postcolonial Societies*. London: Routledge, (2017): 47-62.
- Schiop, Adrian. "Sociologia romanului românesc (I). Anchetă scriitori" [The Sociology of Romanian Novel]. *Vatra*, no. 5-6 (2021): 40-42.
- Țibuleac, Tatiana. *Grădina de sticlă* [The Glass Garden]. Chișinău: Cartier, 2018.
- Varga, Dragoș, and Stefan Baghiu. "Mirrored Otherness and Microhistory in Post-Soviet Literature: The Estranged Milieus in Vasile Ernu's Essays and Fiction." *Transylvanian review* 31, supplement no. 1 (2022): 223-234.
- WReC. *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World-Literature*. Liverpool: Liverpool University Press, 2015.
- Werbner, Pnina. "De-orientalising Vernacular Cosmopolitanism: Toward a Local Cosmopolitan Ethics." *Beyond Cosmopolitanism: Towards Planetary Transformations*. London: Palgrave Macmillan, (2018): 275-296.
- Yeğenoğlu, Meyda. "Cosmopolitanism and Nationalism in a globalized world." *Ethnic and Racial Studies* 28, no. 1 (2005): 103-131.